

Erőterek a '90-es választás előtt

Interjú Fricz Tamás és Simon János politológusokkal

A rendszerváltással új társadalmi berendezkedés alakult ki, amelynek közjogi alapjait az ebben az időszakban meghozott törvények jelentették. A kialakuló új politikai modell sarokköveit nem kis részben az 1990-es választási törvény részletei adták ki.

Olyan törvény megalkotására volt szükség, amely a pluralitást és a stabilitást egyszerre képes biztosítani. Ez alkalommal páros interjú keretében – egyben egy új rovat bevezető darabjaként – Fricz Tamás és Simon János politológusokkal jártuk körül az első szabad választás körülményeit, különböző nézőpontokból megvilágítva az eseményeket. Az 1990-es választási törvényről, a korszak politikai szereplőiről, érdekek és értékek ütközéséről beszélgettünk.

Mivel foglalkoztak 1989-1990-ben, milyen rálátásuk nyílt az akkor zajló, ma korszakosnak mondható politikai folyamatokra?

Simon János: A változások előtt tértem vissza Mexikóból, ahol egy ösztöndíj keretében a latin-amerikai diktatúrák demokratizálódását tanulmányoztam. Gombár Csaba megkeresésére vállaltam el a Társadalomtudományi Intézetben az ún. „Szocializmus reformja” munkacsoport programfelelősi pozícióját. Részben a mexikói tanulmányutamnak is köszönhetően, egy kicsit más szemléletmóddal rendelkeztem, mint a hazai szociológusok és politológu-

sok nagy része, de bizonyos értelemben el kellett sajátítanom a hazai viszonyok közé való beilleszkedés képességét is például a szókimondás, megfogalmazás vagy a vitakultúra területén. Az intézetnél dolgozva ismertem meg számos ellenzéki szereplőt, például Bihari Mihályt, Bíró Zoltánt vagy Hankiss Elemért. Ismét találkoztak útjaink gyerekkori barátommal, Bruszt Lászlóval – együttműködésünk mindkettőnk politikai és tudományos munkásságára hatással volt.

Fricz Tamás: 1988-tól a Szecskő Tamás vezette Magyar Közvéleménykutató Intézetnél dolgoztam. A következő évben

indult meg ott az ellenzéki pártok felmérése, amelyek igen érdekes következtetések levonásához biztosítottak alapot az átalakulás évének politikai erőviszonyaival kapcsolatban. Emellett foglalkoztatott a rendszer megreformálásának kérdése és lehetősége is, amelyről 1985-től több tanulmányom is megjelent a *Valóság* című folyóiratban.

A választások előtt hosszú vita előzte meg az új választási törvény megalkotását, a kerekasztal-tárgyalásokon külön munkabizottság foglalkozott a kérdéssel. Milyen főbb törésvonalak mentén oszlottak meg a pártok a kerekasztal-tárgyalások során a választójogi törvény kérdésében, illetve milyen stratégiai megfontolások húzódtak a megalkotásokor az egyes pártok álláspontjai mögött?

S. J.: Az erről szóló egyeztetések mind az Ellenzéki, mind a Nemzeti Kerekasztal üléseit érintették. Bruszt Laci révén mindkét fórumon részt vettem, így módom nyílt arra, hogy közvetlen közlelről kövessem az eseményeket. Ebben az időben még nem beszélhettünk kialakult és megszilárdult pártrendszerrel, az ellenzéki oldal erővonalait sokkal inkább a különböző meggyőzések mentén szerveződött körök, társaságok és az azokból formálódó pártszerű képződmények, pártcsírák adták. Ugyanakkor az is tisztán látható volt, hogy mindez végül a többpártrendszer kialakulásához fog vezetni. Az ellenzéki szervezetek elkezdtek kialakítani tagságukat, saját finanszírozási mechanizmusait, programot hirdettek és kiadványokat jelentettek meg. Érezhető volt, hogy ezt a folyamatot már nem lehet megállítani. Az új választási rendszer szabályai részben a pillanatnyi politikai érdekek összjátéka mentén alakultak ki 1989 folyamán. Ilyen részletszabályozás volt például a bejutási küszöb megállapítása. Erről tudni kell, hogy a kérdés megítélése az egyes pártoknál szorosán összefüggött a saját támogatottságuk mértékével, és az időközi választások tapasztalataival is. Az 1989-ben lezajlott időközi választásokat tekinthetjük az országgyűlési választások főpróbájaként is, mind a hatalom,

mind az ellenzékiek számára. Több időközi választás lezajlott gyors egymásutánban, Kecskeméten, Zalaegerszegen, Gödöllőn és Szegeden. Figyelmeztető jel volt az állampárt részére, hogy ezeket az időközi választásokat rendre az ellenzéki képviselők nyerték, annak dacára, hogy sem infrastruktúra, sem anyagi eszközök, sem pedig szervezetség terén nem vehették fel a versenyt az MSZMP jelöltjeivel. Mindebből az MSZMP levonta azt a következtetést, hogy számára a sok kis párt léte veszélyt jelent, ami ellen a bejutási küszöb megemelésével védekezhetnek. Az ellenzék viszont éppen ellenkezőleg, az alacsony küszöbben volt érdekelt. Mindez – emlékeim szerint – a kerekasztal-tárgyalások során a következőképpen jelent meg: Pozsgay Imre az MSZMP részéről 5%-os bejutási küszöböt javasolt, amelyre válaszul Haraszti Miklós (SZDSZ) 3%-ot mondott. A kompromisszumot a két érték között félúton lévő 4% jelentette, amely aztán be is került a szabályozásba. A sors fintora, hogy végül éppen az MSZMP volt az, akinek nem sikerült megugrania ezt az értéket, így végül nem jutott be a parlamentbe.

F. T.: Mindamellert, hogy a törvény részleteinek kidolgozásában valóban markánsan jelen voltak a pártok pillanatnyi érdekei, érdemes megemlítenünk két további szempontot, amelyek inkább a hosszú távú megközelítésről tanúskodnak. Az egyik a kormányozhatóság, a másik az angolszász modellből jól ismert kétpárti rendszer kialakulásának elkerülése. A kormányozhatóság egyik feltétele, hogy ne aprózódjon szét a választói akarat. Jó példa erre a lengyel szisztéma, ahol 1991-ben tökéletesen arányos választási rendszert alkottak meg. Ennek eredményeképpen a választások után egy 19 párti parlament állt fel, de említhetnénk a horvátokat is, akiknél 16 párt került be az első parlamentbe. Lengyelországban végül két év múlva, 1993-ban új választásokat kellett kiírni, és okulva a törtétekből, ekkor már ők is bevették a szabályozásba a bejutási küszöböt. További fontos tényező a pártpaletta színességének megőrzése. A vegyes rendszerben az egyéni jelöltek mellett a pártlistákra is lehetett

szavazni, így az arányosság elvei is érvényesültek. Ez megelőzte az angolszász modell kialakulását, amiben „a győztes mindent visz” elvéből fakadóan olyan két-pártrendszer alakult ki, amelyben a kis pártoknak alig van esélye a parlamentbe jutásra és az általuk képviselt szavazók érdekeinek megjelenítésére.

Bár a rendszerváltás folyamatában számos, komolyabb kritikára okot adó intézkedés született, véleményem szerint a választási törvény nem tartozik ezek közé. Hatékony és jól működő elemét adta egy olyan jogi rendszernek, amely képes volt biztosítani a kormány és ellenzék demokratikus működését, valamint garantálta a hatalom választások útján történő leválthatóságát. Az 1989-ben megalkotott választási törvény hosszú ideig, 22 évig nagyobb módosítások nélkül érvényben maradt.

S. J.: A választási rendszerek Közép-Európa országaiban sokat változtak. Ehhez képest a magyar kifejezetten stabilnak mondható. Később a bolgárok számára mintául szolgált választási rendszerük kialakításához, egyebek mellett a stabilitás miatt. Természetesen az, hogy a politikai elitnek fontosabb volt a stabilitás, mint a társadalmi mozgások megjelenítése, hátrányokkal is járt. Befagyasztotta például a struktúrát, és a 750 ajánlószevény, vagy az időközben felemelt bejutási küszöb erős szűrőnek bizonyult. Nem engedett új politikai szereplőket a rendszerbe, miközben a társadalomban alapvető változások zajlottak le. Megjelent az új tulajdonosi réteg, a magánvállalkozások alkalmazottai, a vállalkozók körei, a milliárdos vagyonnal rendelkező gazdagok ugyanúgy, mint a munkavállalók tömegei, de politikai képviseletet nem tudtak a parlamentbe juttatni.

Milyen nemzetközi mintához igazodott az új választási rendszer?

S. J.: A lényeg az volt, hogy az új választási rendszer megfeleljen annak a kettős kritériumnak, amelyet röviden úgy foglathatnánk össze, hogy „a népakarat megjelenítése a pártrendszerben a stabil kor-

mányozhatóság biztosítása mellett”. Ezt Közép-Európában egyedül nálunk tudták igazán kivitelezni. A választási törvényről beszélve ki kell emelni Tölgyessy Péter nevét, aki annak megalkotásához főleg a német mintát vette alapul. Ezzel összhangban nem prezidenciális, hanem parlamentáris rendszerben gondolkodott, amelyben azonban megjelentek a magyar fejlődési sajátosságok és azok jogtörténeti lenyomatai a Horthy-rendszerből éppúgy, mint a Kádár-korszakból.

F. T.: A Tölgyessy-féle gondolat végül egy, a parlamentáris rendszerben sajátosnak számító, kancellári típusú struktúrában öltött testet, amelyben a miniszterelnök igen széles jogkörökkel rendelkezik. A kormányfő gyakorlatilag csak konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal váltható le. A miniszterek nem támadhatók, így a kormányzat leváltása is csak a miniszterelnök elmozdítása útján lehetséges. A rendszernek ez az eleme kiállta az idők próbáját, a 2012-es új választási törvény is meghagyta, így továbbra is megmaradt annak német jellege.

Milyen nemzetközi kapcsolatokkal rendelkeztek a választások idején az ellenzéki pártok, illetve milyen területeken tudták hasznosítani ezeket?

S. J.: Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy csak azok a pártok tudnak jelentőségre szert tenni, azok tudják érdemben alakítani az eseményeket és jól szerepelni a választásokon, akik megfelelő anyagi bázissal rendelkeznek. Az anyagi források döntő többsége fölött az MSZMP diszponált, ebből arányaiban nézve nagyon korlátozott mértékben juttatott az ellenzéki pártoknak. Mindez azt jelentette, hogy találniuk kellett pénzügyi forrásokat. A dolgok természetéből fakadóan nem láthatjuk pontosan ezeknek a kapcsolatoknak a természetrajzát, az azonban tudható, hogy az egyes ellenzéki pártok rendelkeztek nyugati kapcsolatokkal. A Magyar Demokrata Fórum Helmut Kohllal és a német kereszténydemokratákkal ápolt jó kapcsolatokat, Antall József több ízben is találkozott a nyugatnémet kancellárral. A hazai szociáldemokraták a

hasznos német és osztrák pártokkal tartottak fent kapcsolatokat, a kisgazdák pedig az emigrációból igyekeztek forrásokat bevonni. Az ellenzékiek finanszírozásával kapcsolatban meg kell még említeni a Soros Alapítvány szerepét is, amelytől messze a legnagyobb – soha nem tudjuk meg, pontosan mekkora – mértékben az SZDSZ jutott támogatáshoz. Különböző pályázatok mentén természetesen más pártok is bővíthették forrásaikat, illetve építhették nemzetközi kapcsolatrendszeireiket. Összességében kijelenthető, hogy azok a pártok tudtak bejutni a parlamentbe, amelyek mögött komolyabb anyagi források álltak. Ez nem kizárólagos, de elengedhetetlen feltétele volt a sikeres választási szereplésnek.

F. T.: A finanszírozás valóban a legnehezebben felderíthető kérdések közé tartozik. Létezett abban az időszakban szabályozás a pártfinanszírozásra, de a folyamatok döntő többsége az informális térben zajlott. Az ellenzéki kapcsolatrendszer méretéről, kiterjedtségéről azonban az ilyen természetű részletek felderítése nélkül is képet alkothatunk. Nemzetközi kapcsolatok terén az SZDSZ például privilegizált helyzetben volt. Igen erőteljes, évekre visszanyúló liberális és baloldali kapcsolatokkal rendelkezett. Ezek a politikai és gazdasági kapcsolatok megkülönböztetett figyelmet szenteltek a pártnak, és messze nem merültek ki a pénzügyi segítségnyújtásban. Gondoljunk csak Mark Palmerre, az Egyesült Államok nagykövetére, aki igen látványosan támogatta az SZDSZ-t a nyilvánosság előtt.

S. J.: Mark Palmer egy nagyon agilis, mozgékony figurája volt az akkori politikai életnek, és erősen támogatta a hazai liberálisokat. Várkonyi Péter akkori magyar külügyminiszter az Egyesült Államokban tett látogatása során jelezte az amerikai kormányzat felé, hogy Palmer túlmozgása nem elfogadható, és kilátásba helyezte: ha így folytatja, akkor *persona non gratának* minősítik. Ma már tudjuk, hogy Palmer komoly gazdasági érdekeltségekre is szert tett a térség országaiban. A diplomáciai szolgálatból történő visszavonulása után alapítója lett a Central European Media

Enterprise-nak, amely több környező országban a kormánytól független televíziószolgáltatás elindításában vett részt.

F. T.: Megemlíthetjük Soros György nevét is, akinek a filantróp szempontokon túl vélhetően más tervei is voltak a rendszerváltással. Ennek érdekében támogathatta az SZDSZ-t, amely kormányra kerülése esetén a milliárdos részéről egyfajta gazdasági befektetésként is felfogható lett volna. Az SZDSZ hatalomra juttatásának másik forráskönyve az MDF-hez való közeledés volt. Bíró Zoltán, az MDF egykori elnöke több helyen beszélt már arról az 1989. őszi találkozásjáról Sorossal, amelynek során a milliárdos megpróbálta rábeszélteni arra, hogy a párt fogjon össze az SZDSZ-szel, ami azonban gyakorlatban az MDF „bedarálását” jelentette volna. A választásokon végül, mint tudjuk, nem az SZDSZ-nek kedvező eredmény született, így Soros György más utat keresett az érdekérvényesítéshez, s a továbbiakban már csak a szabad demokratákat támogatta. Az új kormány egyik legégetőbb problémája a megörökölt hatalmas adósságteher volt. Ennek az adósságnak az átütözéséért vagy akár részleges eltörléséért való lobbizás ígéretével kereste meg Antall József miniszterelnököt, olyan stratégiai szempontok is fontos állami cégeket kérve cserébe a magyar államtól, mint például az OTP. Antall ezt a cinikus, már valóban csak Soros egyéni haszonszerzéséről szóló ajánlatot visszautasította.

S. J.: A rendszerváltó pártok külföldi kapcsolatainak elemzésekor a pénz és a politikai befolyás mellett meg kell említenünk az információáramlást is. Fontos kutatási terület ez, hiszen az információáramlás az egész rendszerváltásnak adott egyfajta ritmust, és ennek ismerete egyes esetekben akár komoly taktikai előnyökhöz is juttathatott egy-egy pártot.

Milyen légkörben zajlott a kampány?

S. J.: Az ellenzéki pártok alapvetően bizalmatlanul tekintettek a kormányra. Nem hitték el, nem bíztak abban, hogy a kormány nem él majd vissza a helyzetével, és nem fogja manipulálni az eredmé-

nyeket. Ez a bizalmatlanság a szavazás napján is kiütközött. Történt ugyanis, hogy az ellenzék – főleg az SZDSZ – ragaszkodott ahhoz, hogy ő szervezhesse meg a számítógépes szavazatszámolás rendszerét, bár ilyen feladatra igazából senki nem volt felkészülve, így ők sem. Mindez ahhoz vezetett, hogy a választások éjszakáján a rendszer összeomlott. Az egész világ várta a magyar eredményeket, de senki nem tudott mit mondani egészen másnap délelőtt 11 óráig, amikor befejeződött a kézi számlálás. Így viszont elmaradt a katarzis nagy pillanata. A választás első fordulójának eredménye nagyon szoros lett az MDF és az SZDSZ között, ami üzenet volt mindkét pártnak. Az SZDSZ nagyon ügyelt arra, hogy többféle arcot mutasson a kampány alatt: a radikális vonalra éppúgy erősített, mint a szociális-liberálisra. A Szegényeket Támogató Alap (SZETA) hallatta a hangját a szegénységgel kapcsolatban, a baloldali Vásárhelyi Miklós is rendszeresen szerepelt, és természetesen az antiszemitizmus témája is helyet kapott a kampányban. Az SZDSZ rafináltan, minden potenciális választói réteg felé igyekezett üzeneteket közvetíteni. Mindez meg is látszott az eredményeken: az SZDSZ arányaiban sokkal nagyobb százalékban szerzett szavazatokat, mint a nyugat-európai liberális pártok.

F. T.: A különböző üzenetek közül a leghangsúlyosabbban mégis a radikális antikommunista szólamok jelentek meg. Ezzel az üzenettel és a hozzá tartozó retorikával az SZDSZ vidéken is jelentős mennyiségű szavazatot szerzett, és – utólag kijelenthetjük – üzeneteivel meg tudta tévesztetni a választók jelentős részét. Amint a választások véget értek, gyökeres fordulatot tettek: szakítottak az antikommunizmussal, következetesen kezdték támadni az Antall-kormányt, közben pedig részesei lettek a kialakulófélben lévő baloldali-liberális együttműködésnek. Mindez tetten érhető volt a taxisblokád háttérében 1990-ben, majd később a Demokratikus Charta történetében, amely már egyfajta kézfogó volt a posztkommunista MSZP és a liberálisok között, és egyben előzménye is az 1994-es MSZP–SZDSZ koalíciónak. Az

antikommunista beállítottság természetesen az MDF-ben is jelen volt, hangsúlyosan meg is jelent a *Tavaszi nagytakarítás* vagy a *Tovariszi konyec* plakátokban, emellett viszont olyan összképet alakítottak ki, amely egy mérsékelt, visszafogottabb kormányzás ígéretét hordozta.

S. J.: A választások után néhány héttel lefuttattunk egy közvélemény-kutatást arról, hogy az emberek mi alapján döntöttek el, melyik pártra szavaztak. Az eredmények azt mutatták, hogy a választók egyharmada aznap, a fülkében döntötte el, kire fogja húzni az ikszet, a többiek pedig a választások előtti utolsó egy-két hétben. Mindez azt mutatja, hogy szinte a kampány teljes ideje alatt megmaradt a bizonytalanság a szavazók jelentős részében. Az SZDSZ választói megítélése is érdekesen alakult. A radikális antikommunista üzeneteknek köszönhetően a kampány idejében a megkérdezettek az SZDSZ-t egy egytől tízig terjedő skálán nyolcasra értékelték, erősen közel a szélsőjobbhoz. A választások után ugyanezen a skálán a párt megítélése folyamatosan balra tolódott, és az elkövetkező két-három év alatt beállt egy négy körüli értékre, ami markáns balközép megítélést jelentett. Az 1990-es választások különlegesek voltak abban az értelemben is, hogy a választók tudatában a pártok az itt szerzett tapasztalatok alapján jelentek meg először, és minden későbbi változásuk már ehhez képest értelmeződött.

Mennyire voltak jelen a Nyugaton már bevett kampánytechnikák?

F. T.: Ahhoz képest, hogy a pártok versengésére építő választási rendszer hosszú, több évtizedes kényszerszünet után éledt újjá, a politikai szereplők meglehetősen határozott karaktereket építettek fel a kampány során. Tisztában voltak a tömegtájékoztatási eszközök jelentőségével, és igyekeztek is kihasználni azokat, ki-ki a maga lehetőségei szerint. Igyekeztek tömegbázisokat létrehozni, plakátoltak, felvonulásokat, tüntetéseket szerveztek. Az események azt a határozott benyomást keltették az emberben, hogy mindezek mögött tudatosság van, a pár-

tok és az aktivisták felkészültek. A jelöltek között nyilvános viták folytak, a két forduló között lezajlott Antall József–Kis János-vita például az egyik első ilyen tévés esemény volt.

S. J.: Még korábban, januárban volt egy másik televíziós vita, amelyen hárman, Antall, Kis és Horn Gyula vettek részt. Ez volt a legelső, televízió által közvetített kampányvita. Érdekes, hogy az egyébként jól kommunikáló Horn ezen a vitán nem szerepelt jól. Ennek egyik oka az a szókészlet és nyelvezet volt, amelyet a vita során használt. Horn a pártállami időszak kommunikációjában bevált, körülményes nyelvezetet hozta magával, ami ebben a közegben nem volt hatásos, és a nézőknek egyszerűen nem jött át a mondanivaló. Ezzel szemben a konzervatív politikus képét erősítő Antall egyszerre hangsúlyozta a folyamatosságot és a megújulást. Ez a beszédmód magabiztosságot, kiegyensúlyozottságot sugallt a néző számára.

Hogyan értékeli a 65%-os részvételi arányt, illetve miért maradt el Magyarországon, és tulajdonképpen az egész közép-európai térségben a választási részvételi arány remélt felfutása?

F. T.: Tekintettel arra, hogy a Kádár-rendszerben 90% fölötti arányokat kellett produkálni, az 1990-es 65%-ban benne van a kényszertől való megszabadulás élménye is. Mindez felfogható a szabadság, a szabad döntés lehetőségének megnyilvánulásaként is. A közép-európai térség országainak választási részvételi arányaival összehasonlítva a magyar adatok egyáltalán nem rosszak, és nálunk stabilan meg is maradt ez a 60-65% körüli arány. Néhány más, térségbeli országban – például Lengyelországban – a rendszerváltást követő évtizedekben folyamatos csökkenés volt megfigyelhető.

Milyen alternatívát kínáltak fel a változások az egykori állampárt örököse, az MSZP részére?

S. J.: A szovjet befolyás megszűnésével az MSZP-nek is újra kellett gondolnia saját

viszonyát az ideológiákhoz. A kínálkozó alternatívát a szociáldemokrácia jelentette. A probléma egyebek mellett abban jelentkezett, hogy idehaza talán tíz szociáldemokrata párt is alakult akkoriban, nem kevés zavart keltve ezzel a nyugat-európai szociáldemokrata pártok között. (Még cigány szociáldemokrata párt is alakult.) Bruszt Lászlóval elkészítettük az első olyan országos közvélemény-kutatást, amely már a többpártrendszer szimulálta. A módszertant a spanyolországi tanulmányaimból hoztam magammal. Kitalált, de az irányultságra jól utaló pártnevekre kérdeztünk rá. Az eredmény nyilvánosságra kerülését botrány követte, mert a kutatás adataiból az derült ki, hogy többpártrendszerű választás esetén az állampárt 34%-os támogatottságra számíthatna, vagyis nem szerezne abszolút többséget, és koalíciós kormányzásra kényszerülne. Az akkori viszonyok között ez leginkább az MSZMP és a Szociáldemokrata Párt együttműködését jelenthette volna. A négy hónap múlva megismételt mérés azt mutatta, hogy az eltelt idő alatt mind az MSZMP, mind a szociáldemokraták támogatottsága jelentősen csökkent, míg az MDF népszerűsége nőtt. Horn Gyula az MSZP irányváltását és önmaga új imázsát hatékony, ügyes lépésekkel alapozta meg. Emlékezetes példa a vasfüggöny átvágása Alois Mockkal, ahol a látványos jelenetről készülő sajtófotók érdekében a már lebontott kerítés egy rövid szakaszát az átvágás ceremóniájának idejére visszaépítették.

F. T.: Egyfajta verseny zajlott a tekintetben, hogy ki legyen az igazi szociáldemokrata erő. Ebbe a versenybe az MSZMP utolsó kongresszusával megalakuló régi-új párt, az MSZP is benevezett, és erőforrásait felhasználva könnyen a saját javára döntötte el a vitát. Horn Gyula az első kongresszuson leszögezte, hogy az MSZP szociáldemokrata párt. Horn nagyon jól szervezte meg a párt nyugati kapcsolatrendszerét. Gyakorlatias típus volt, és hamar felismerte, hogy ha nem tud megakadályozni egy folyamatot, akkor helyesebb, ha az élére áll. 1989 decemberében kijelentette, hogy Magyarországnak be kell lépnie a NATO-ba, jelezve ezzel a nemzetközi színtér felé is, hogy ő és pártja elkö-

telezetten nyugatorientált. Az MSZP tehát gyorsan elfoglalta a hazai szociáldemokrata térfelet.

Kulcsfontosságú a magyar rendszerváltás szempontjából a szociáldemokrácia kérdése. Látható, hogy az akkori szereplőknek részben saját megosztottságuk és ügyetlenségük okán is, de nem sikerült erős szociáldemokrata pártot létrehozniuk. Ebben azonban jelentős szerepe volt az MSZMP-nek is, amely beépített emberei, ügynökei révén tett is arról, hogy ezek a szerveződések, pártok ne tudjanak hatékony riválissá válni.

Minek köszönhető a magyar választások békés jellege?

S. J.: Számos példát láthattunk a környező országokból arra, hogyan válhat erőszakossá a rendszerváltás. A csehszlovákiai bársonyos forradalom során a rendőrök véresre verték az embereket a Vencel téren, a rendőri agresszióknak halálos áldozatai is voltak. Lengyelországban, Romániában szintén láthattunk ilyen eseményeket. Ehhez képest Magyarországon az átmenet békésen zajlott le, ami egyebek mellett annak is köszönhető, hogy a Kádár-rendszer figyelt arra, hogy növekedjen az életszínvonal, ne alakuljon ki áruhiány és ebből fakadó elégedetlenség. A hazai értelmiség egyik legpozitívabb eredménye, hogy nem uszította egymás ellen a különböző társadalmi erőket, amelyek között pedig bőven találhatott volna egymással szembefordítható csoportokat. Tegyük még mellé 1956 emlékét is, amelynek keserű tapasztalatai minden tiltás és átértelmezés ellenére mélyen megmaradtak a társadalomban. 1989-ben az MSZMP még rendelkezett a Munkásőrséggel, ami mint fegyveres szervezet jelenthetett volna komoly veszélyt is egy konfliktus esetén.

F. T.: Szinte akárhová nézünk a térségben, mindenhol voltak kisebb-nagyobb összetűzések, konfliktusok az átmenet során. Háború a Balkánon, forradalom Romániában, a hétfői tüntetések Kelet-Németországban, konfliktusok a balti államokban. Ezek fényében a magyar-

országi békés, vértelen átmenet valóban nagy érték, ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy ennek is megvoltak a maga következményei. Nem volt olyan mély a rendszerváltás, nem volt igazi katarzis, így az előző rendszer megmaradt struktúrái tovább éltek, mint ahogy tovább élt a régi rendszerből áthozott mentalitás, gondolkodásmód is az emberekben. Fennmaradtak a posztkommunista struktúrák és hálózatok, elmaradt a lusztráció, amelynek végigviteléhez olyan elszántság és erő kellett volna, ami sajnos nem volt meg a kormányban, de egyik politikai szereplőben sem.

Hogyan fest a magyar átalakulás és a pártrendszer kialakulása közép-európai összehasonlításban?

F. T.: A közép-európai rendszerváltások átmeneteinek tanulmányozásakor több magyar sajátosság is feltűnik. Akár Csehszlovákiát, Kelet-Németországot vagy Lengyelországot nézzük, látható, hogy az első szabad választásokig az ellenzéki pártok egyfajta ernyőszeretbe tömörülve mentek neki a választásoknak. Magyarországon viszont a kerekasztaltárgyalások végével ez a tömörülés felbomlott, és megszűnt a fórumszerű, egységes felállás. A pártok közötti legnagyobb összetartó erőt a rendszer leváltásának igénye jelentette, de egyéb, szintén lényegi kérdésekben már konfrontálódtak egymással és igen mély, tartós törésvonalakat hoztak létre. Mindez már akkor előrevetítette a választások utáni időzített politikai bombákat, amelyek működésbe lépését aztán folyamatosan meg is figyelhettük a választások után. Az, hogy a liberálisok elestek a kormányzás lehetőségétől, éppen ilyen időzített bombát aktivált, hosszan tartó konfliktussorozatot generálva a jobboldal és a liberálisok között.

S. J.: Magyarországon mély történelmi gyökerei voltak a többpártrendszernek. Olyan mélyek, amit negyven évnyi egypártrendszer sem tudott kitörölni az emberek emlékezetéből. A szociáldemokraták, a kiskgazdák, a kereszténydemokraták mind évszázados múltra tekinthettek vissza.

Ezek a pártok mesterséges álomba merültek ugyan, de a többpártrendszer ideája része maradt a politikai gondolkodásnak. A többpártrendszer tehát szunnyadó történelmi örökségünk volt, ami a rendszerváltáskor aktivizálódott. Ez mutatkozott meg az előbb említett folyamatokban. Ehhez képest a nálunk fiatalabb, hosszú államisággal nem rendelkező országoknak, Csehszlovákiának (vagy később Szlovákiának), Romániának, Bulgáriának a rendszerváltáskor nem volt mihez visszanyúlniuk, hiszen nem rendelkeztek tartós előképpel a demokratikus többpártrendszert illetően. Kelet felé haladva pedig a kép egyre rosszabb. Az olyan alapvető politikai fogalmak, mint jobb- és baloldal sem voltak tisztázottak a pártdimenzióban, ráadásul mindent felülírt a nemzeti identitás keresése, amely a nacionalizmusban öltött testet. Hol volt még Samuel Huntington híres könyve a civilizációk összecsapásáról, amikor itt már publikációk születtek a különböző kultúrák közötti különbségek politikai leképeződéseiről? Romániában az összes erdélyi tartomány az antikommunista erőkre szavazott, míg a regáti részek tartományai a posztkommunistákra. Mindez térképen szemléltetve nagyon szépen kirajzolja a

régi Magyarország határait, egyben a kulturális és vallási törésvonalat. Ugyanez a megosztottság figyelhető meg Ukrajnában is. Kelet-Ukrajna döntően a posztkommunistákra szavazott, Kijev és környéke megosztott maradt, míg az ország nyugati része – ideértve Kárpátalját is – az új politikai erőket részesítette előnyben. A közép-európai törésvonal tehát túllépett a határokon, és az egykori Osztrák-Magyar Monarchia idejének kulturális és civilizációs törésvonalai mutatkoztak meg újra.

F. T.: Magyarországon a parlamentarizmusnak és a többpártrendszernek egészen 1867-ig visszanyúló hagyományai voltak. A térségben ehhez hasonló volt Lengyelország és Csehország helyzete. E három országgal ki is rajzolódik a térségben az a közép-európai – mondhatjuk: V4-es – vonulat, ahol volt mit újratekerni, és nem a semmiből kellett felépíteni az új rendszert. Jól szemlélteti a különbséget a balkáni országok rendszerváltás utáni sorsa, ahol a nemzeti önállóság megteremtésének igénye végül háborúba torkollott.

JÓNÁS RÓBERT – NAGYMIHÁLY ZOLTÁN

Fricz Tamás (Budapest, 1959) politológus, a politikatudomány kandidátusa. 1981-ben végzett a Pénzügyi és Számviteli Főiskolán mint üzemgazdász, majd 1989-ben az ELTE-BTK filozófia szakán szerzett diplomát. 1993-ban doktori címet szerzett közgazdaságtanból és politológiából a Közgazdaságtudományi Egyetemen. 1994-ben a politikatudomány kandidátusa lett. 1990 és 2012 között az MTA Politikatudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, 2000 és 2012 között a XXI. Század Intézet tudományos igazgatója. 1994 és 2013 között a *Politikatudományi Szemle* című akadémiai folyóirat ügyvezető szerkesztője, 2000-től a *Central European Political Science Review* angol nyelvű politikatudományi folyóirat nemzetközi szerkesztőbizottságának tagja. Tizenhárom saját kötet szerzője, mintegy száz tanulmányt jelentetett meg a magyar mellett angol, német és lengyel nyelven. 2013-ban a köztársasági elnök a Magyar Érdemrend tisztikeresztjével tüntette ki.

Simon János (Budapest, 1954) politológus, történész. Tanulmányait a Szegedi Egyetemen és az ELTE-n végezte, posztgraduális kurzusokon vett részt Oxfordban, Amszterdamban és Mexikóban. Az ELTE és a Kodolányi János Főiskola habilitált egyetemi tanára, ez utóbbin a Nemzetközi Kapcsolatok akkreditált MA szakfelelőse. 1990-től 2012-ig az MTA Politikatudományi Intézetének kutatója, tudományos főmunkatársa. Kutatási területe: rendszerváltások Magyarországon, Közép-Európában és Latin-Amerikában, tranzitológia- és demokraciáelméletek, pártok, pártrendszerek, választások, politikai kultúra, a magyar politikai baloldal és jobboldal, nemzetállamok és értelmiségi szerepek Közép-Európában. Eddig 18 kötete és 115 tanulmánya jelent meg (56 magyarul, 59 idegen nyelven). A *Central European Political Science Review* szerkesztője.